

<https://interscience.uz/>

ISSN 2181-1709 (P)

ISSN 2181-1717 (E)

SJIF: 3.805 (2021)

2023/7

**TA'LIM VA
INNOVATION
TADQIQOTLAR**

**ОБРАЗОВАНИЕ И
ИННОВАЦИОННЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

**EDUCATION AND
INNOVATIVE
RESEARCH**

Gafurova M.Yu. Azimova A.Sh. Kreativ yondashuv asosida maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirish metodikasi	89
G'ofurov A. U. Bo'lajak jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarining sport turizmiga oid bilimlarini rivojlantirishning pedagogik asoslari	94
Hoshimov I. Tarixiy-madaniy milliy merosdan foydalanish – umumiy o'rta maktab ta'limi tizimidagi ta'lim omili sifatida	102
Ibragimova Sh. O. Sinergetik yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining darsga nisbatan masuliyatli munosabatini rivojlantirish	108
Islamov S. M. Issues of education of work on yourself and independent activity	115
Izbullayeva G. V. Didaktik asarlarda ma'naviyatli shaxsni tarbiyalash mohiyati	119
Jo'rayev V. Ijtimoiy-madaniy tadbirlar maydonida boshqaruv xodimlarning yetakchiligini shakllantirishning konseptual tahlili	132
Kaxarova G. S. Xalq qo'shiqlari vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish texnologiyalari	141
Mahmudova Ch. I. Talabalarda geografik obyekt va joy nomlarini to'g'ri qo'llay olish kompetensiyasini rivojlantirishda ajdodlar ilmiy merosidan foydalanishning zarurati	145
Маманазарова Н. К. Таълим муассаса рақобатбардошлигини оширишда таълим хизматлари сифатининг аҳамияти	150
Mo'minov F. I. Blokli-modul asosida yosh futbolchilar mashg'ulot jarayonlarini rejalashtirish	158
Muratova S.A. O'quvchilarning musiqiy-adabiy didini rivojlantirishda tadbirlarning o'rni	165
Musayeva U. R. O'quvchilarning kasbiy kompetentligini baholashni tadqiq qilishning nazariy asoslari	172
Мирзаева Ш. Р. Исследование взаимосвязи эмоционального интеллекта с копинг-стратегиями у студентов-медиков	178
Norqulova D. U. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarida kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning pedagogik-psixologik jihatlari	191
Nuradilova A. D. Didaktik o'yinlarning boshlang'ich sinf o'quvchilari bilimini mustahkamlashga ta'sirini	197
Nurullayev A.R., Azimova A.Sh. Maktabgacha yoshdagi bolalar tafakkurini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari	203
Nurulloyev L. L. 3- sinf qiz bolalarning umumiy jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlari dinamikasi	208
Nazarov T. T. Talabalarning didaktik jarayonlarini loyihalash qonuniyatlari	216

Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar

JAMOATCHILIK KENGASHI A'ZOLARI

- Djurayev Risboy Haydarovich*, pedagogika fanlari doktori, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi akademigi
Shamsutdinov Rustambek Temirovich, Andijon davlat universiteti professori, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat hodimi, tarix fanlari doktori
Majidov Inom Urushevich, texnika fanlari doktori, professor. O'zbekiston milliy universiteti.
Olimov Qahramon Tanzilovich, pedagogika fanlari doktori, professor. A.I.Gersen nomidagi Rossiya davlat pedagogika universiteti Toshkent filiali
Tadjixodjayev Zokirxo'ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor
Musurmonova Oyniso, pedagogika fanlari doktori, professor
Safarova Rohat G'aybulloevna, pedagogika fanlari doktori, professor, T.N.Qori-Niyoziy nomidagi O'zbekiston pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti.
Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor. O'zbekiston jaxon tillari universiteti

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

XORIJ OLIMLARI

- Artamonova Yekaterina Isosifovna*, pedagogika fanlari doktori, professor, Moskva davlat pedagogika universiteti, Xalqaro pedagogika fanlari akademiyasining prezidenti
Yemelyanova Irina Yevgenyevna, pedagogika fanlari doktori, professor. Janubiy-ural davlat ijtimoiy -pedagogika univversiteti. Rossiya
Kuzmenko Galina Anatolevna, pedagogika fanlari doktori, professor. Moskva davlat pedagogika universiteti, Jismoniy tarbiya, sport va salomatlik instituti
Safaraliyev Bozor Safaraliyevich, pedagogika fanlari doktori, professor. Chelyabinsk davlat akademiyasi
Kulishov Vladimir Vasilevich, pedagogika fanlari doktori, professor. Davlat iqtisodiyot va texnologiya universiteti prorektori, Krivoy Rog, Ukraina
Lazarenko Irina Rudolfovna, pedagogika fanlari doktori, professor. Altay davlat pedagogika universiteti rektori, Rossiya
Filippova Oksana Gennadevna, pedagogika fanlari doktori, professor. Janubiy-ural davlat ijtimoiy -pedagogika univversiteti. Rossiya
Xristo Kyuchukov, pedagogika fanlari doktori. Umumiy tilshunoslik va psixolingvistika professori. Berlin Erkin universiteti, Turkologiya instituti.
Xalqaro psixolingvistika va Sotsiolingvistika jurnali asoschisi va muharriri, Germaniya
Kumskov Mixail Ivanovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor. M.V. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti
Maksimenko Sergey Dmitriyevich, akademik, psixologiya fanlari doktori, professor. Ukraina Milliy pedagogika fanlari akademiyasining akademigi
Padalka Oleg Semenovich, pedagogika fanlari doktori, professor. M.P. Dragomanova nomidagi pedagogika milliy universiteti, Ukraina
Hazretali Tursun, tarix fanlari doktori, professor. Xoja Ahmad Yassaviy nomidagi xalqaro qozoq-turk universiteti professori
Mamedova Irada, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent, Ozarbayjon Milliy akademiyasi Tarix instituti bo'lim boshlig'i
Timur Xo'jaog'li, tilshunos va adabiyotshunos olim. Michigan universiteti professori (AQSh)
Nurettin Hatunoglu Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Turkiya)
Mullojdjanov Sayfullo Kuchakovich, tarix fanlari doktori, professor. Tojikiston milliy universiteti
Gushko Sergey Vladimirovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor. Davlat iqtisodiyot va texnologiya universiteti prorektori, Krivoy Rog, Ukraina

O'ZBEKISTON OLIMLARI

TARIX FANLARI

- Inoyatov Sulaymon Inoyatovich*, tarix fanlari doktori, professor. Buxoro davlat universiteti
Rajabov Qahramon Kenjayevich, tarix fanlari doktori, professor. O'zbekiston Fanlar akademiyasi Tarix instituti yetakchi ilmiy xodimi
Rashidov Oybek Rasulovich, tarix fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti

FILOLOGIYA FANLARI

- Madjidova Ra'no Urishevna*, filologiya fanlari doktori, professor. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Sharipova Laylo Frunzeyevna, filologiya fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti
Nigmatova Lolaxon Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti
Yusupova Hilola O'ktamovna, filologiya fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro muhandislik-texnologiya instituti
Ro'ziyeva Mohichehra Yoqubovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doytori (PhD), dotsent. Buxoro davlat universiteti

PEDAGOGIKA FANLARI

- Tolipov O'tkir Qarshiyeich*, pedagogika fanlari doktori, professor. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.
Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor. Buxoro davlat universiteti
Jo'rayev Husniddin Oltinboyevich, pedagogika fanlari doktori, dotsent. Buxoro davlat universiteti
Tilavova Matlab Muxammadovna, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat universiteti
Sohibov Akram Rustamovich, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Qarshi davlat universiteti
Umarov Baxshullo Jo'rayevich, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat universiteti
Hasanova Gulnoz Qosimovna, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Buxoro davlat universiteti
Inoyatov Abdullo Shodiyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent. Buxoro davlat universiteti

PSIXOLOGIYA FANLARI

- Umarov Baxriddin Mingbayevich*, psixologiya fanlari doktori, professor. Toshkent davlat pedagogika universiteti
Bafayev Muxiddin Muxammadovich, psixologiya fanlari buyicha falsafa doktori (PhD). Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti

IQTISODIYOT FANLARI

- Kurolov Kobuljon Kulmanovich*, iqtisodiyot fanlari doktori, professor. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi direktori
Mamanazarov Abdusaxim Bozorovich, iqtisodiyot fanlari fan nomzodi, dotsent. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti Toshkent filiali

FALSAFA FANLARI

- Namozov Bobir Bahriyevich*, falsafa fanlari doktori (DSc). Buxoro davlat universiteti

SIYOSIY FANLAR

- Jumayev Rustam G'aniyevich*, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent. Buxoro davlat universiteti

BIOLOGIYA FANLARI

- Artikova Hafiza To'ymurodovna*, biologiya fanlari doktori, dotsent. Buxoro davlat universiteti

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ЧЛЕНЫ ОБЩЕСТВЕННОГО СОВЕТА

Джурраев Рисбой Хайдарович, доктор педагогических наук, академик АНРУз
Шамсутдинов Рустамбек Темирович, профессор Андижанского государственного университета, заслуженный работник культуры Узбекистана, доктор исторических наук
Мажидов Ином Урушев, доктор технических наук, профессор, Национальный университет Узбекистана им. Мирзо Улугбека
Олимов Кахрамон Танзилевич, доктор педагогических наук, профессор, Ташкентский филиал Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена
Таджиходжаев Зокирхужа Абдусатторович, доктор технических наук, профессор
Мусурмонова Ойнисо, доктор педагогических наук, профессор
Сафарова Рохат Гайбуллоевна, доктор педагогических наук, профессор, Узбекский научно-исследовательский институт педагогических наук имени Т. Н. Кори-Ниязи
Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, профессор, Узбекский государственный университет мировых языков

РЕДАКЦИОННО-ИЗДАТЕЛЬСКИЙ СОВЕТ
ЗАРУБЕЖНЫЕ УЧЕНЫЕ

Артамонова Екатерина Иосифовна, доктор педагогических наук, профессор, Московского государственного педагогического университета. Президент Международной академии педагогических наук
Емельянова Ирина Евгеньевна, доктор педагогических наук, профессор, Южно-уральский государственный гуманитарно-педагогический университет. Россия
Кузьменко Галина Анатольевна, доктор педагогических наук, профессор. Московский государственный педагогический университет, Институт физической культуры, спорта и здоровья
Сафаралиев Бозор Сафаралиевич, доктор педагогических наук, профессор кафедры социально-культурной деятельности Челябинской государственной академии
Кулишов Владимир Васильевич, доктор педагогических наук, профессор. Государственный университет экономики и технологий, Кривой Рог, Украина
Лазаренко Ирина Рудольфовна, доктор педагогических наук, профессор. Ректор Алтайского государственного педагогического университета, Россия
Филиппова Оксана Геннадьевна, доктор педагогических наук, профессор. Южно-уральский государственный гуманитарно-педагогический университет. Россия
Христо Кючуков, доктор педагогических наук. Профессор общего языкознания и психолингвистики. Свободный университет Берлина, Институт тюркологии. Редактор Международного журнала психолингвистики и социолингвистики, Германия
Кумсков Михаил Иванович, доктор физико-математических наук, профессор Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова
Максименко Сергей Дмитриевич, академик, доктор психологических наук, профессор. Академик Национальной академии педагогических наук Украины
Падалка Олег Семенович, доктор педагогических наук, профессор, Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова, Украина
Хазретали Турсун, доктор исторических наук, профессор Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмада Яссави
Мамедова Ирада, PhD по историческим наукам, доцент, заведующий институтом истории Национальной Академии Азербайджана
Тимур Хужаугли, лингвист и литературовед. Профессор Мичиганского университета (США)
Nurgül Nurioglu, Assoc. доктор, университет Зонгюлдак Бюлент Эджевит, факультет искусств и наук, исторический факультет (Турция)
Муллоджанов Сайфулло Кучакович, доктор исторических наук, профессор. Национальный университет Таджикистана
Гушко Сергей Владимирович, доктор экономических наук, профессор, проректор Государственного экономико-технологического университета, Кривой Рог, Украина

УЧЕНЫЕ УЗБЕКИСТАНА

История

Иноятов Сулаймон Иноятович, доктор исторических наук, профессор. Бухарский государственный университет
Раджабов Кахрамон Кенжаевич, доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института истории Академии наук Узбекистана
Ойбек Расулович Рашидов, доктор исторических наук. Бухарский государственный университет

Филология

Маджидова Рано Уришевна, доктор филологических наук, профессор, Узбекский государственный университет мировых языков
Шарипова Лайло Фрунзеевна, доктор филологических наук. Бухарский государственный университет
Низматова Лолахан Хамидовна, доктор филологических наук. Бухарский государственный университет
Юсупова Хилола Уктамовна, кандидат филологических наук, доцент. Бухарский инженерно-технологический институт
Рузиева Мохичехра Якубовна, доктор философских наук, доцент. Бухарский государственный университет

Педагогика

Толипов Уткир Кариевич, доктор педагогических наук, профессор. Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами.
Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор. Бухарский государственный университет
Джурраев Хусниддин Олтинбаевич, доктор педагогических наук, доцент. Бухарский государственный университет
Тилавова Матлаб Мухаммадовна, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный университет
Дилова Наргиза Гайбуллоевна, PhD по педагогическим наукам, доцент. Бухарский государственный университет
Сохибов Акрам Рустамович, кандидат педагогических наук, доцент. Каршинский государственный университет
Умаров Бахиулло Джурраевич, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный университет
Хасанова Гулноз Касимовна, кандидат педагогических наук, доцент. Бухарский государственный университет
Иноятов Абдулло Шодиевич, доктор философских наук (PhD) в области педагогических наук, доцент. Бухарский государственный университет

Психология

Умаров Бахриддин Мингбаевич, доктор психологических наук, профессор. Ташкентский государственный педагогический университет
Бафаев Мухиддин Мухаммадович, PhD по психологическим наукам. Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

Экономика

Куролов Кобульжон Кулманович, доктор экономических наук, профессор. Директор сетевого центра переподготовки и повышения квалификации педагогов Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова
Маманазаров Абдурахим Бозорович, кандидат экономических наук, доцент. Ташкентский филиал Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова

Философия

Намозов Бобир Багриевич, доктор философских наук. Бухарский государственный университет

Политика

Джумаев Рустам Ганиевич, доктор философии (PhD) по политическим наукам, доцент. Бухарский государственный университет

Биология

Артикова Хафиза Тоймуродовна, доктор биологических наук, доцент. Бухарский государственный университет

EDUCATION AND INNOVATIVE RESEARCH**MEMBERS OF THE PUBLIC COUNCIL**

Djuraev Risboy Haydarovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Academician of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan
Shamsutdinov Rustambek Temirovich, Professor of Andijan State University, Honored Worker of Culture of Uzbekistan, Doctor of Historical Sciences
Majidov Inom Urushevich, Doctor of Technical Sciences, Professor. National University of Uzbekistan.
Olimov Kahramon Tanzilovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Tashkent branch of the Russian State Pedagogical University named after AI Gertsen
Tadjikhodjaev Zokirkhoja Abdusattorovich, Doctor of Technical Sciences, Professor
Musurmonova Oyniso, doctor of pedagogical sciences, professor
Safarova Rohat Gaybulloevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Uzbek Scientific Research Institute of Pedagogical Sciences named after TN Qori-Niyazi.
Ibragimov Kholboy Ibragimovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Uzbekistan University of World Languages

MEMBERS OF EDITORIAL COUNCIL

Artamonova Ekaterina Iosifovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, President of the Moscow State Pedagogical University, International Academy of Pedagogical Sciences
Emelyanova Irina Evgenyevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, South Ural State Humanitarian Pedagogical University. Russia
Kuzmenko Galina Anatolevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Moscow State Pedagogical University, Institute of Physical Culture, Sports and Health
Safaraliev Bozor Safaralievich, doctor of pedagogical sciences, professor. Chelyabinsk State Academy
Kulishov Vladimir Vasilevich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukraine
Lazarenko Irina Rudolfovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. Rector of Altai State Pedagogical University, Russia
Filippova Oksana Gennadevna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor. South Ural State Humanitarian Pedagogical University. Russia
Christo Kyuchukov, Doctor of Pedagogical Sciences. Professor of General Linguistics Psycholinguistics. Free University of Berlin, Institute of Turkology. Founder and editor of the International Journal of Psycholinguistics and Sociolinguistics, Germany
Kumskov Mikhail Ivanovich, Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor. M.V. Lomonosov Moscow State University
Maksimenko Sergey Dmitriyevich, academician, doctor of psychological sciences, professor. Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine
Padalka Oleg Semenovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova, Ukraine
Hazretili Tursun, Doctor of Historical Sciences, Professor of the International Kazakh-Turkish University named after Khoja Ahmad Yassavi
Timur Khuzhaugli, linguist and literary critic. Professor at the University of Michigan (USA)
Nurettin Hatunoglu Assoc. Dr., Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History (Turkey)
Mullojanov Sayfulla Kuchakovich, Doctor of Historical Sciences, Professor. National University of Tajikistan
Gushko Sergey Vladimirovich, Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector of the State University of Economics and Technology, Krivoy Rog, Ukraine

SCIENTISTS OF UZBEKISTAN**History**

Inoyatov Sulaimon Inoyatovich, Doctor of Historical Sciences, Professor. Bukhara State University
Rajabov Kakhramon Kenjayevich, Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Researcher of the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Rashidov Oybek Rasulovich, Doctor of Historical Sciences. Bukhara State University

Philology

Majidova Rano Urishevna, Doctor of Philology, Professor, Uzbek State University of World Languages
Sharipova Laylo Frunzeyevna, Professor, Doctor of Philology. Bukhara State University
Nigmatova Lolaxon Xamidovna, Doctor of Philology. Bukhara State University
Yusupova Khilola Oktamovna, candidate of philological sciences, associate professor. Bukhara Engineering and Technology Institute
Ruziyeva Mohichehra Yakubovna, Doctor of Philosophy, Associate Professor. Bukhara State University

Pedagogy

Tolipov Utkir Karshiyevich, Doctor of Pedagogy, Professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami.
Olimov Shirinboy Sharofovich, doctor of pedagogical sciences, professor. Bukhara State University
Jurayev Khusriddin Oltinbayevich, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Tilavova Matlab Muhammadovna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Dilova Nargiza Gaybulloevna, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Sohibov Akram Rustamovich, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Karshi State University
Umarov Bakhshullo Djurayevich, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University
Khasanova Gulnoz Kasimovna, candidate of pedagogical sciences, associate professor. Bukhara State University
Inoyatov Abdullo Shodievich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

Psychology

Umarov Bakhridin Mingbayevich, Doctor of Psychology, Professor. Tashkent State Pedagogical University
Bafayev Muhiddin Mukhammadovich, PhD in Psychological Sciences. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Economy

Kurolov Kobuljon Kulmanovich, Doctor of Economics, Professor. Director of the network center for retraining and advanced training of teachers of the Tashkent State Technical University named after Islam Karimov
Mamanazarov Abdukhakim Bozorovich, candidate of economic sciences, associate professor. Tashkent branch of Moscow State University. M.V. Lomonosov

Philosophy

Namozov Bobir Baxriyevich, Doctor of Philosophy. Bukhara State University

Politics

Djumayev Rustam Ganiyevich, Doctor of Philosophy (PhD) in Political Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

Biology

Artikova Khafiza Tuymurodovna, Doctor of Biological Sciences, Associate Professor. Bukhara State University

DIDAKTIK ASARLARDA MA'NAVIYATLI SHAXSNI TARBIYALASH MOHIYATI

*Izbullayeva Gulchehra Valeriyevna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogika kafedrasi dotsenti, p.f.d. (DSc)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada XII asr oxiri – XIV asrning birinchi yarmida yashab o'tgan Markaziy Osiyo mutafakkirlarning didaktik asarlarida va unda ma'naviy tarbiya mazmuni bayon qilingan. Didaktik asarlarda ma'naviyatli shaxsni tarbiyalash konsepsiyasi didaktik asarlardagi shaxsning shakllanishi va tuzilishi, shaxs fazilatlar va illatlari, shaxs shakllanishida miqdor va sifat o'zgarishlar, ma'naviyatga erishish yo'lidagi ta'limot, shaxsning ma'naviy-axloqiy ko'rinishi, ma'naviy-axloqiy tarbiyani yuksaltiruvchi omillar, ustoz va shogird munosabatlari, ta'lim va tarbiya metodlari tasnifi, ma'naviy-axloqiy tarbiya mezonlari, omillari hamda shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanganlik darajasi sifatida tasniflangan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, badan tarbiyasi, nafs tarbiyasi, axloq tarbiyasi, komil inson

СУТЬ ДУХОВНОГО ЛИЧНОСТНОГО ВОСПИТАНИЯ В ДИДАКТИЧЕСКИХ РАБОТАХ

*Избуллаева Гулчехра Валериевна,
Бухарский государственный педагогический институт
Доцент кафедры педагогики, д.п.н.*

Аннотация: в данной статье описываются дидактические труды среднеазиатских мыслителей конца XII - первой половины XIV века и содержание духовного образования в них. Концепция воспитания духовной личности в дидактических произведениях - формирование и строение личности в дидактических произведениях, качества и пороки человека, количественные и качественные изменения в формировании личности, учение о пути достижения духовности, духовно-нравственный взгляд человека, классифицируются как факторы, повышающие духовно-нравственное воспитание, отношения учителя и ученика, классификация методов воспитания и обучения, критерии и факторы духовно-нравственного воспитания и уровень духовно-нравственной форсированности человека.

Ключевые слова: духовность, физическое воспитание, воспитание души, нравственное воспитание, совершенный человек.

THE ESSENCE OF SPIRITUAL PERSONAL EDUCATION IN DIDACTIC WORKS

*Izbullaeva Gulchekhra Valerievna,
Bukhara State Pedagogical Institute*

Associate Professor of the Department of Pedagogy, (DSc)

Abstract: This article describes the didactic works of Central Asian thinkers who lived at the end of the 12th century - the first half of the 14th century and the content of spiritual education in it. The concept of educating a spiritual person in didactic works is the formation and structure of the person in the didactic works, the qualities and vices of the person, quantitative and qualitative changes in the formation of the person, the teaching on the way to achieve spirituality, the spiritual and moral view of the person. It is classified as factors that increase spiritual and moral education, teacher and student relations, classification of education and training methods, criteria and factors of spiritual and moral education and the level of spiritual and moral formation of a person.

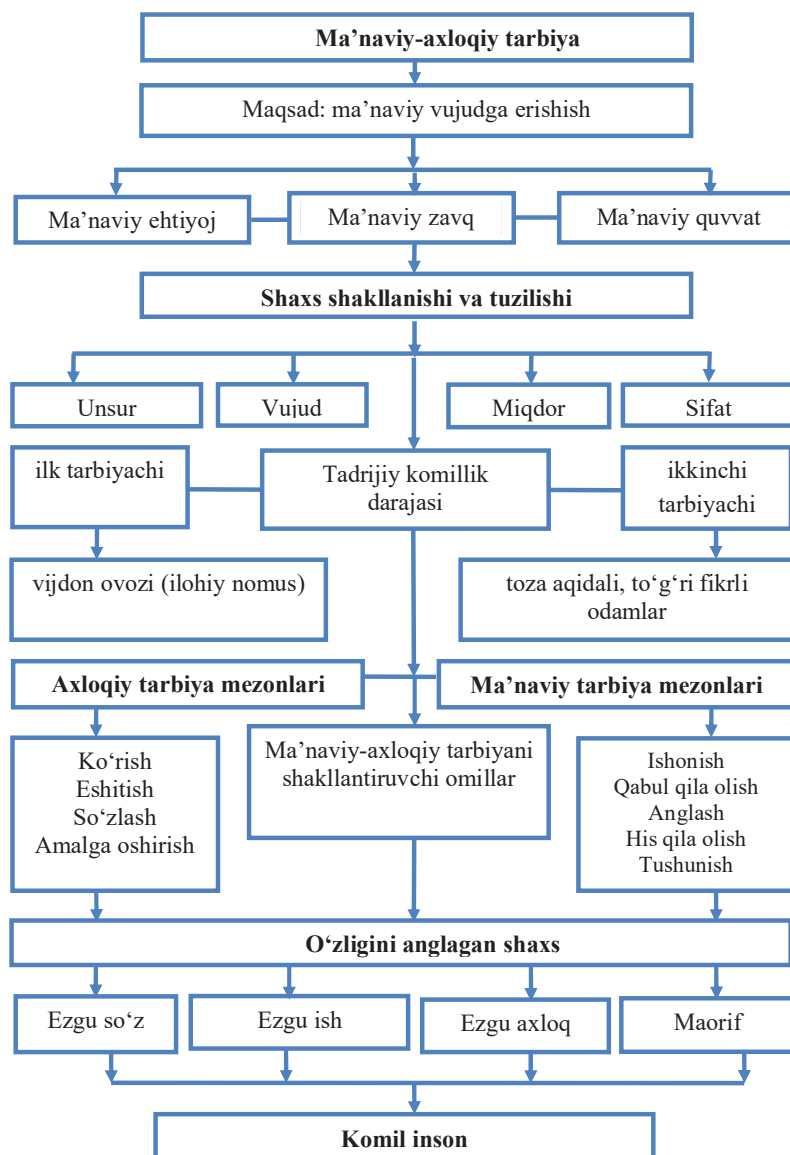
Keywords: spirituality, physical education, soul education, moral education, the perfect person

Didaktik asarlarda ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda ma'naviy ehtiyoj, ma'naviy zavq, ma'naviy quvvat va ma'naviy vujudga erishish mohiyati tasvirlangan. «Insonning ma'naviy ehtiyojlari, ma'naviy quvvatlari, kamoli, fazilatining sharofati – fikr, aql, shuur va iroda vositasi bilan ta'min va idora etiladi» [7; 43-b.]. Ma'naviy tarbiya mazmuni aksariyat hollarda axloqiy tarbiya bilan birgalikda yoritilgan. Bunday asarlarning pedagogik mohiyati ma'naviy-axloqiy tarbiya mazmunini sifat jihatidan boyitishda katta ahamiyat kasb etadi. Chunki allomalarning chuqur ma'naviy mantiqqa ega qarashlarida shaxsni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash mezonlarini kuzatishimiz mumkin. Mutafakkirlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyaga oid qarashlari mazmuni didaktik asarlardagi shaxsning shakllanishi va tuzilishi, shaxs fazilatlar va illatlari, shaxs shakllanishida miqdor va sifat o'zgarishlar, ma'naviyatga erishish yo'lidagi ta'limot, shaxsning ma'naviy-axloqiy ko'rinishi, ma'naviy-axloqiy tarbiyani yuksaltiruvchi omillar, ma'naviy-axloqiy tarbiya mezonlari, omillari hamda shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanganlik darajasi sifatida tasniflash imkonini beradi.

Mutafakkirlar qarashlarida shaxs tuzilishi jihatidan tan, aql, ruh va muloqot uyg'unligidan iborat va o'z navbatida ruhning qalb bilan chambarchasligi izohlanadi. Inson: tan, jon, nafs, aql va muloqot orqali namoyon bo'lib, bular Sharqda tarbiya paradigmasining asosiy kategoriyalari hisoblanadi va biri-birisiz namoyon bo'lmaydi. Ushbu kategoriyalar ayrim mutafakkirlar nazdida ayricha kamolga yetadi. Ayrim olimlar qarashlarida ruh taraqqiyoti birlamchi bo'lsa, ayrimlarida aql birlamchi va ayrimlari tan va ruh birgalikda taraqqiy etishi ta'kidlanadi.

«Qissasi Rabg'uziy»da: «Alloh odam vujuduga to'rt narsani ato etdi:

aql, ruh, nafs, ko'ngil. Har birini bir narsadan oldi: ko'ngilni suvdan, ruhni shamoldan, aqlni tuproqdan. Tuproqni har rangga bo'yasa, shu bois o'sha rangga kirar, aqlga ham har narsa o'rgatsa, shuni o'rganar edi. Nafsn o'tdan oldi» [6; 18-b.]. Shabustariy inson jism va ruhdan iborat, inson jismida to'rt unsur – suv, havo, olov va tuproq xususiyatlari jamlangan. Inson o'z ruhi bilan farishtalarga, jismi bilan esa borliq, tabiatga, ya'ni maxluqot, hayvonlarga borib taqaladi [5; 28-b.] U to'rt unsur: otash, suv, shamol, tuproqdan uchta avlod namoyon bo'ldi: jamod (ma'dan), nabotot (o'simlik), hayvon. Keyin nafsi Odam keldi, u bois ikki olam paydo bo'ldi, deb tasvirlanadi. Asarning yana keyingi mazmunida nabiy, valiy, avliyo va Odam nasli xalifa bo'ldi, deyiladi. Inson olamda yaratilganlarning eng mukammali va oxiri (1-rasmga qarang). Insonni ta'rif etar ekan: «zuhuru, qudratu, ilmu irodat bari sen birla, ey sohib saodat» [5; 27-b.], – deydi. («1-rasmga qarang»).

1-rasm. Ma'naviyatli shaxsni tarbiyalash mohiyati

Quyida inson borasidagi qarashlarga tayanib, shaxs shakllanishi va tuzilishi quyidagicha yoritish mumkin. (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Shaxs shakllanishi va tuzilishi

№	Shaxs shakllanishi	Shaxs tuzilishi			
		Suv	havo	Olov	tuproq
1.	Unsur				
	Vujud	Ko'ngil	ruh	Nafs	aql
2.	Miqdor	tan, aql, muloqot			
3.	Sifat	ruh, nafs (ko'ngil)			

Didaktik asarlarda ifodalangan yuqorida keltirilgan shakllarning ayrimlariga to'xtalib o'tamiz. Asarlarda insonning tanasini ushlab turuvchi narsalar yo moddiy yoki surati hissiy bo'lishi ta'kidlanadi. Surati hissiyni uch tur «qaviy (quvvat), al af'ol (harakat) va arvoh (ruh)» [1; 135-b.] ga bo'lish mumkin. Ularning miqdori nafsoniy, hayvoniy va tabiiy bo'ladi. Muloqot «o'n darajada odamning badanida hamisha bor. Besh tashida, beshi ichida pinhondur. Ul pinhon narsalar: biri bor narsani yod olmoq; biri hamisha esda saqlamoq; biri taxayyul (xayolga keltirmoq), biri tahavvur (shiddat bilan hujum qilmoq), biri takallum (so'zlash). Ammo ul beshtakim tashida zohirdur, bu – zavq, ya'ni eshitmoq, ko'rmoq, hid bilmoq, totmoq, siypalamoq, ya'ni sezuv» [1; 38-b.]. Rumi inson borasida fikr yuritir ekan: birinchidan, tan – mehmonxonaga o'xshaydi, chunki unga fikr keladi [4; 618-b.] va bu shaxsning shakllanishiga asosiy manba hisoblanadi. Ikkinchidan, tan – asalari sandig'iga o'xshaydi, chunki ichi mum va bol kabi to'liq [4; 186-b.] va bu shaxsning tarbiyalanganligidan dalolat beradi. Uchinchidan, tan – hammom, chunki unda ruh, aql va nafs issiqligi mavjud [4; 46-b.] bo'lib, issiqlik albatta, tashqi ta'sirsiz, ya'ni narsa va hodisalarning ta'sirisiz namoyon bo'lmaydi va bu albatta shaxsning ijtimoiylashuvini namoyon etadi. Bundan tashqari, shoir aqlga e'tibor qaratib, hamisha aqlni sozlash va aql nisbatida gapirish lozimligini uqtiradi [4; 22-b.]. Tusiya inson tasviri yaxlit bir tizim kabi «badan – tabiatlarning, tabiatlar – nafsning, nafs – aqlning soyasida mustahkamlangan», deb ifodalaydi [7; 183-b.]. Shabustariy aql darajalarini keltirib fuzuliy (o'jar, gapdon), falsafiy, hulul (daxldor)iy, kalom (notiq)iy deb e'tirof etadi, – deb o'xshatadi. [5; 25-b.], – deydi. Bilish, tafakkur qilish bosqichlarini ta'riflab, «ko'ngilda bo'lsa gar paydo tasavvur, uni yod aylamak, derlar, tazakkur. Xayolga tolsangu qo'zg'alsa fikrat, uning nomin atarlar urfu ibrat. Tasavvur erdi ul bir ishga tadbir, aqlga yondashib bo'ldi tafakkur... Tafakkur oxiri ermish tahayyur (hayratlanish)...» [5; 12-b.], deb keltiradi.

Rumi qarashlarida ruh (jon) – tetiklik, poklik, barkamollik, yetuklikka erishish [3; 846-b.] ramzi va qalb – hirs, shahvat, johillik, badniyatlik vasfini

jilovlay olsa «vujudi ma'naviy» [4; 501-b.] ga erishish ramzi hisoblanadi. Shabustariy qarashlarida ruh borasida, inson g'azab, shahvat, hirs kabi past sifatlarga ega bo'lsa-yu «nuri olami jon» [5; 24-b.] etib o'zini anglasa va tavba-tazarru qilsa, asl inson bo'lishi ta'kidlanadi. Ushbu fikrlardan shuni anglash mumkinki, inson tan, aql, muloqot, ruh va ko'ngil birligidan tashkil topgan va tarbiyada hammasi uyg'unlikda tarbiyalansagina mukammal, barkamol, komillik darajasiga yetishadi. Buning uchun quyida Nosiriddin Tusiyning shaxs shakllanishida faoliyat, xususiyat va tarbiyaviy ta'sir vositalaridan misol keltiramiz. (2-jadvalga qarang).

2-jadval.

Shaxs shakllanishining mazmuni

Faoliyat	Xususiyat		Tarbiyaviy ta'sir vositasi
Qalb	Mehribonlik	Muhabbat	Karomat
Aql	Tushuntirmoq	Anglatmoq	Yo'l

Inson yaxshilik va yomonlik kurashi natijasida shakllanadi va kamol topadi. Shunday ekan, didaktik asarlarda shaxs tarbiyasida fazilatlar va illatlar quyidagicha tasniflanadi. (3-jadvalga qarang).

3-jadval.

Shaxs fazilatlar va illatlari

Fazilatlar	Illatlar
Kamtarinlik	Hirs
Odoblilik	Shahvat
Mehribonlik	Johillik
Hur fikrlilik	Badniyatlik

Shu o'rinda, mutafakkirlar ma'naviyatga qarshi bo'lgan salbiy xislatlarni ijobiy fazilatlar bilan yengishni asoslab ko'rsatadilar. Quyida allomalar qarashlaridan foydalanib, salbiy xislatni ijobiy fazilat bilan yengish yo'llari ifodalangan. (4-jadvalga qarang).

4-jadval.

Salbiy xislatni ijobiy fazilat bilan yengish yo'llari

№	Xislat	Fazilat
1	Jinnilikka qarshi	Sabr
2	Xasislikka qarshi	Saxovat
3	Yo'qsillikka qarshi	Bag'rikenglik

Shaxsning miqdor o'zgarishidan tashqari, sifat o'zgarishi muhim ahamiyat kasb etadi. Sifat o'zgarishlari albatta ruh tarbiyasi qalb va vijdon uyg'unligi bilan xarakterlidir. Shaxsdagi uchta psixologik ehtiyoj: muloqot, bilim, mustaqillikda ekanligi seziladi va bu kabi ehtiyoj miqdor va sifat o'zgarishlari uyg'unligida amalga oshadi. Didaktik asarlarda shaxs shakllanishida miqdor

va sifat o'zgarishlari quyidagicha tasvirlanadi. (5-jadvalga qarang).

5-jadval.

Shaxs shakllanishida miqdor va sifat jihatidan o'zgarishlar

№	Miqdor va sifat ko'rsatkichlari
1.	Tan jon bila, jon nafs bila va nafs aql bila tirikdur [1; 184-b.]
2.	Tan barkamollikdan so'ng qariydi aql sayozlashadi, lekin ruh barhayot [4; 66-b.]
3.	Tan ruhning libosi, tana parvarishlanmasa, ruh kamol topmaydi [4; 292-b.]
4.	Aql va qalbsiz inson tuyg'ularining hech biri harakatga kelmaydi [4; 127-b.]
5.	Aqlning quvvati hikmatda [1; 191-b.]
6.	Al-adab – suratil-aql (bilim - aqlning surati) [1; 37-b.]
7.	Ruh va qalb tanani boshqaradi [4; 373-b.]

Shaxsning ma'naviy tarbiyasi borasida Rumiyning qarashlari yetakchi o'rin egallaydi. U o'zining ta'limotida insonni yomon odatlardan tarbiyalash va davolash mumkinligini ta'kidlaydi va davolovchi (tarbiyalovchi) tabiblarni ikki toifa – tan tabibi va qalb tabibi [4; 489-b.] ko'rinishida ifodalaydi. Mutaqaddirlar inson tarbiyasi borasida quyidagi tajriyiy komillik darajasini ko'rsatganlar. (6-jadvalga qarang).

6-jadval.

Inson tarbiyasida tajriyiy komillik darajasini

№	Bosqich	Mazmun
1.	ilk tarbiyachi	vijdon ovozi (ilohiy nomus)
2.	ikkinchi tarbiyachi	toza aqidali, to'g'ri fikrli odamlar

Inson tana davosi va tarbiyasi, ya'ni jismoniy tarbiya orqali fiziologik xarakterdagi o'zgarishlar jarayonida jismoniy barkamollikka erishsa, ruh tarbiyasi orqali diqqat va xotira darajasi, tafakkur xususiyatlari, so'z boyligi hamda nutqning rivojlanganlik darajasi, yaxshi amali orqali yetuklik, komillik darajasiga yetadi. Shoir ruhni tarbiyalashda tanga malham bo'lguvchi suvni, ya'ni so'z va amal orqali tarbiyani singdirmoq kerakligini aytib o'tadi. Har

bir individ olamda shaxs sifatida turlicha namoyon bo'ladi. Har bir shaxs o'zining xususiyati, qiziqishi, qobiliyati, aqliy jihatdan rivojlanganlik darajasi, ehtiyoji, mehnatga munosabati bilan boshqalardan farqlanadi. Bular shaxsning o'ziga xos xususiyatlari bo'lib, mazkur xususiyatlar rivojlanib, ma'lum bir bosqichga yetganda, kishi kamol topgan shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Demak, shaxs – alohida individ, mohiyatan yaxlit ijtimoiy-axloqiy birlik. Shaxsning shakllanishida shaxsiy xislat va sifatning rivojlanib, taraqqiy etib borishi muhim o'rin tutadi. Shaxs sifatlarini to'g'ri aniqlash uchun turli munosabatlar jarayonida uni o'rganish maqsadga muvofiqdir. Rumiylar qarashlarida munosabat jarayonlari shaxs shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi «ona qorni», «oila», «ustoz», «jamoat» kabi omillar orqali izohlangani yaqqol namoyon bo'ladi. Rumiylar hadisga sharh keltirib odamlarni uch guruhga ajratib ko'rsatadi. Bular: birinchidan, iymon-e'tiqod, ilm sohibi, ya'ni malaklardir. Ikkinchidan, hirs, nafs sohibi, ya'ni hayvonlardir. Uchinchidan, gumon sohibi, ya'ni yarmi inson, yarmi eshakdir. Alloma asarlarida ushbu toifalardagi insonlar orqali individning shaxs sifatida shakllanishi, jamiyatda ijtimoiylashuvi, insoniylik ko'rinishlarida, narsa-hodisalarning ta'siri tasvirlangan [4; 432-b.] va quyida o'z ifodasini topgan. (7-jadvalga qarang).

7-jadval.

Shaxsning ma'naviy-axloqiy ko'rinishi

№	Ko'rinishi	Sifatlar
1.	Malaklar (farishta)	Iymon-e'tiqod, ilm
2.	Hayvonlar	Hirs, nafs
3.	Yarmi inson, yarmi eshak	Gumon

Tusiy ma'naviy tarbiyada Sharqning buyuk qomusiy olimlari qarashlaridan foydalanib aniq nazariy yondashuvlarni olg'a suradi. Tusiy fikricha, mol-hollar «dun»ga tegishli, «ashraf»ga qadar bo'lganlardan farq qiladi; yirtqichlar «avsat»ga birlashgan, «ashraf»dan farqlangan maloikalar «ashraf»ga tegishlilar, «dun»ga qadar bo'lganlardan farqli holda turadi. Ixtiyor insoning o'z qo'lidadir: Istasa, «mol-hol» saviyasiga tushar, ular bilan bir bo'ladi; istasa yirtqichlarga qo'shilar, ular bilan yo'ldosh bo'ladi; maloika saviyasiga ko'tarilmoq istasa, u yerga yuksalar. Bu uch nafs «Qur'oni-majid»da: «ammora» – yomonlikka amr etgan, «lavvoma» – tanbeh bergan va «mutmainna» – sokinlashtirgan nafs kabi nomlangandir, deydi Tusiy. Olim faylasuflar fikrini tahlil qilib, bu nafslardan yolg'iz birining zotida asl hikmat va karomat borligi, u ham «malak» nafsi ekanligi. Ikkinchi karomat bo'lmasa ham, layoqat bo'lishi, hech bo'lmasa tarbiyalantirmoqqa, to'g'ri yo'lga qaytarmoqqa harakat qilinishi. Uchinchida esa na karomat, na layoqat borligi takidlanadi va bu «hayvon» nafsi ekanligi izoh tiladi. «Hayvon» nafsida birgina hikmat borligi, u ham uning vujudidagi «malak» nafsining

moddiy tarkibiga dohil bo'lishi, uzoq takomil davri lozimligi, u taraqqiy etib o'z maqsadiga yeta olishi tasvirlangan.

Didaktik asarlarda nafsga ta'sir etish uchun yo'ldosh va do'stdan boshqa hech bir kuchli omil bo'lmazligi ta'kidlanadi. Nafsning sog'lomlik shartlaridan biri ham, istasa nazariy, istasa amaliy jihatdan yaxshi va foydali ish bilan mashg'ul bo'lishdan iboratdir.

Rumiy shaxs ma'naviy-axloqiy tarbiyasini amalga oshirishda yuksaltiruvchi omil sifatida pahlav (pahlavon, qahramon botir – kuch, jasorat va mardlik ramzi), munshi (munshiy, asoschi, yaratuvchi, tuzuvchi, yozuvchi – aql va mehnat ramzi), so'fi (donishmand – iymon-e'tiqod, qalb va vijdon ramzi) [4; 104-b.] faoliyatini yaqqol namuna sifatida keltiradi. Demak, bu fikrdan insonni jismonan baquvvat, aqlan yetuk va ma'nan yuksak qilib tarbiyalash kamolot mezoni ekanligini anglash mumkin. Quyida didaktik asarlar mazmunida ifodalangan ma'naviy-axloqiy tarbiyani yuksaltiruvchi omillar o'z ifodasini topgan. (8-jadvalga qarang).

8-jadval.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyani yuksaltiruvchi omillar

№	Omil	Sifatlari
1.	Nabiy	Oftob, bemisl poklik
2.	Valiy	Moh, nabiyning hamdami
3.	Pahlavon	Kuch, jasorat va mardlik
4.	Munshi (yozuvchi)	Aql va mehnatsevarlik
5.	So'fi (donishmand)	Iymon-e'tiqodli, qalb va vijdonli
6.	Javonmard	Yod etmoq, tafakkur qilmoq, xayol etmoq, so'z aytmoq, tadbir qilmoq

Mutafakkirlarning ma'naviy merosi xalq nasihatlarini o'chog'i sanaladi. Markaziy Osiyoda xalq hikmatlari mazmunini halol qo'llar, pokiza quloqlar, ravshan ko'zlar, toza og'iz, pokiza tana va kiyim, ezgu fikrlar hamda qalb sofligi tashkil etadi. Didaktik asarlarda «ko'zni yomon nazardin, qo'lni yomon ishdin va tilni yomon so'zdin saqlash» [1; 189-b.] kabi g'oyalar olg'a suriladi. Shabustariy qalb sofligiga erishish uchun ko'ngil ahli faoliyatida tafsir (sharh), tashbih (o'xshatish), tadbiri ma'no (ma'noni idrok etish) kabi usullar zarur, deydi. Ayniqsa, Rumiy qarashlarida o'zligini anglagan shaxs, eng avvalo, aqlli va sog'lom tuyg'uli kishi bo'lib, ruhi tanasini boshqara olgan inson sifatida gavdalanadi. Insonning axloqiy qiyofasi ko'zlarni yaxshi narsalarni ko'rishga, quloqlarni hikmatli so'zlarni tinglashga qaratishi, nutqini shirin so'z va ma'no bilan to'ldirishi, qo'l va oyoqlar orqali yaxshi amallarni bajarishida bo'lsa, ma'naviy qiyofasi iymon-e'tiqod, bag'rikeng, iroda, pokiza qalb va vijdonli bo'lishida ekanligi tasvirlanadi. Ko'z, qulog', til, qo'l va oyoqlarni sof saqlash inson qalbining tozaligidan dalolat beradi va insonda ma'naviy-axloqiy qiyofa namoyon bo'ladi. Axloqiy tarbiyada

poklanish, shakllanish, mustahkamlanish va odat shakliga solish inobatga olinadi. Shu o'rinda, Rumiyning ma'naviy-axloqiy tarbiyaga oid qarashlarida o'z ifodasini topgan ma'naviy va axloqiy tarbiya mezonlaridan alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Quyida masala mohiyati yoritiladi. (9-jadvalga qarang).

9-jadval.

Axloqiy tarbiya mezonlari

№	Mezonlar	Axloqiy tarbiyani shakllantirish omillari
1.	Ko'rish	Yaxshi narsa va hodisani ko'rishga intilish, yomon narsa va hodisani ko'rganda baholay bilish, yomon narsani ko'rishdan o'zini tiyish
2.	Eshitish, tinglash	Yaxshi narsa va hodisani tinglashga intilish, yomon narsa va hodisani eshitganda farqlay bilish, yomon narsani eshitish va tinglashdan o'zini tiyish
3.	So'zlash	Yaxshi so'zlarni gapirishga intilish, yomon so'zlarni gapirishdan o'zini tiyish
4.	Amal qilish	Yaxshi amalni bajarishga intilish, yomon amaldan o'zini tiyish
Axloqiy tarbiyani shakllantiruvchi omillar tasnifi		
№	Omillar	Axloqiy tarbiyani shakllantirishga ta'siri
1.	Yaxshi narsa va hodisalarni ko'rishga intilish	Shaxsni yaxshi va yomon bilan tanishtiradi, istiqbolini ko'ra bilishga o'rgatadi, jamiyatga to'g'ri yo'lni ko'rishga ko'maklashadi
	Yomon narsa va hodisani ko'rganda baholay bilish	Yaxshi va yomonning farqiga boradi, ko'rgan vaziyatni baholashda adashmaydi, oq va qorani taniydi, e'tiqodi mustahkamlanadi
	Yomon narsalarni ko'rishdan o'zini tiyish	Nafsini va hirsini jilovlaydi, irodasini mustahkamlaydi, fikrini musaffo tutadi
2.	Yaxshi narsa va hodisalarni tinglashga intilish	Yaxshi (bunyodkor) va yomon (buzg'unchi) tovushni, ovozni, ang'laydi, o'z-o'zini yaxshi narsa va hodisalarni tinglash orqali rivojlantiradi, asabini davolaydi
	Yomon narsa va hodisalarni eshitganda farqlay bilish	Aldoqchi, firibgar, ovozlarni farqlashni o'rganadi, yomon narsalarni eshitganda vijdonan yondashadi va o'zi tanlagan yo'lidan qaytmaydi, aldoqchi ovozlarga aldanib qolmaydi
	Yomon narsalarni eshitish va tinglashdan o'zini tiyish	Sog'lig'ini mustahkamlaydi, fikrlashi tezlashadi, turli narsa va hodisani eshitganda ikkilanib qolmaydi
3.	Yaxshi so'zlarni gapirishga intilish	Yaxshi so'zlarni ishlatishni, so'zni o'z o'rnida qo'llashni o'rganadi, atrofdagilar hurmatiga sazovor bo'ladi
	Yomon so'zlarni gapirishdan o'zini tiyish	Irodasini mustahkamlaydi, chuqur o'ylab keyin gapirishni o'rganadi, so'z aytilgandan so'ng uni qaytarib olish mumkin emasligini ang'laydi, hech kimning qalbiga ozor bermaydi
4.	Yaxshi amallarni bajarishga intilish	Yaxshi amal foydasini biladi, hammaga yordam qo'lini cho'zishni o'rganadi, bag'rikenglik mohiyatini ang'laydi

	Yomon amallardan o'zini tiyish	Iymonni mustahkamlaydi, bajarayotgan faoliyatini anglaydi, manmanlik va takabburlikdan yuz o'giradi
Ma'naviy tarbiya mezonlari		
№	Mezonlar	Ma'naviy tarbiyani shakllantirish omillari
1.	Ishonish	Iymon-e'tiqodli bo'lish
2.	Qabul qila olish	Keng fe'lli, bag'rikeng bo'lish
3.	Anglash	Mard, jasur, irodali, matonatli bo'lish
4.	His qila olish	Qalbga quloq tuta bilish
5.	Tushunish	Vijdonan yondashish
Ma'naviy tarbiyani shakllantiruvchi omillar tasnifi		
№	Omillar	Ma'naviy tarbiyaning shaxsni shakllantirishga bo'lgan ta'siri
1.	Iymonlilik	iymon tozaligi, iymon omonligi, kibru-havodan xoliligi, iymonda sabr – qanoatlilik, iymon tirikligi
2	E'tiqodlilik	e'tiqod to'g'riligi, e'tiqodda jur'atlilik, e'tiqod mustahkamligi, e'tiqodda qat'iyatlilik, e'tiqodda ishonch, e'tiqodda ogohlik
3	Bag'rikenglik	birodarlik, irqchilikka murosasizlik, keng fe'llilik, millatchilikka murosasizlik, saxiylik, xalqlar va millatlararo totuvlikka xayrixohlik
4.	Irodalilik	irodani mustahkamlash, nafsni tiya bilish, boylikka hirs qo'ymaslik, manmanlik va takabburlikka berilmaslik, o'zgalar yutug'iga hasad qilmaslik, sabr-bardoshli a qanoatli bo'lish, matonatli a mard bo'lish, mehnatsevar bo'lish, o'tib ketgan narsa yoki fursatga achinmaslik, yolg'on gaplarga ishonmaslik, aql bilan ish tutish, o'zgalar qalbiga ozor bermaslik
5.	Sofko'ngillilik	qalbni tozalash, qalbni pok tutish, qalbga quloq solib ish ko'rish, beg'arazlik, qalb amri bilan yashash
6.	Vijdonlilik	halollik, mehr-vafo, xayru ehson, g'am chekish, pushaymonlik, tavba qilish

Alloma tomonidan keltirilgan shaxs shakllanishi va tarbiyasidagi ma'naviy-axloqiy tarbiya omillari aniq va tushunarligi bilan farq qiladi. Ushbu omillar shaxs ijtimoiylashuvida, ya'ni oila, mahalla va ta'lim tizimida joriy qilingan ma'naviy-axloqiy tarbiya mazmunini boyitishda ulkan manbadir. Shoir, bundan tashqari, shaxsdagi ma'naviy-axloqiy tarbiyalanganlik darajasini aniq misollarda izohlab, ko'rsatib beradi. Quyida shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanganlik daraja ko'rsatkichlari keltiriladi. (10-jadvalga qarang).

10-jadval.

Shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanganlik xususiyatlari

№	Xususiyatlari
1.	Ko'ngli bedor, musaffo, o'zgalar dardini biluvchi
2.	(Bir kunning) bir hissasida uxlab, ikki hissasida bedor bo'luvchi
3.	Yaxshilik izlovchi, xalqni o'ziga ergashtirib biluvchi
4.	Nafs va hirsini jilovlagan, kamtarin
5.	O'z shaxsiy fikriga ega, narsa va hodisalar mohiyatini anglagan
6.	Oqil, dono, fozil, fikratshunos (to'g'ri fikr yurita oladigan)
7.	Xush nafas, notiq, xushkalom
8.	G'ovlarni yenguvchi, zulmatdan xalos etuvchi, istiqbolni ko'zlovchi
9.	Habib (do'st), peshrav (ildam boruvchi, etakchi)

Ko'pgina alloma qarashlari zamirida zardushtiylik ta'limoti g'oyalari mujassamligini kuzatsa bo'ladi va ezgu so'z, ezgu fikr va ezgu amal ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil qilishning bosh omili ekanligi yaqqol namoyon bo'ladi. Ular ushbu amallar sohibini kamolotga erishgan, o'zligini anglagan shaxs sifatida ta'riflaydilar. Quyida Fariduddin Attor, Jaloliddin Rumi va Aziziddin Nasafiy qarashlarida o'z ifodasini topgan o'zligini anglagan shaxs hamda komil inson sifatlarini keltirish mumkin (11-jadvalga qarang).

11-jadval.

O'zligini anglagan shaxs

№	Sifatlari
1.	Aql bilan iroda yo'lini yoritib biladigan kishi
2.	Aqlli va sog'lom tuyg'uli kishi
3.	Ruhi tanini boshqara olgan kishi
4.	Iymonli – qalbida ruhini qaror toptirgan kishi
5.	Mohiyatini anglagan kishi
6.	Oqil dono kishi
7.	Har nafas shukur qiluvchi kishi
8.	Nafsigamr etuvchi kishi
9.	Ko'zini, ko'nglini tiyuvchi kishi
10.	Bu jahonning chin halolu pok kishisi

Demak, mutafakkirlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyaga oid qarashlari shaxsning shakllanishi va tuzilishi, miqdor va sifat jihatidan o'zgarishlari, shaxsning ma'naviy-axloqiy ko'rinishi, ma'naviy-axloqiy tarbiyani yuksaltiruvchi omillar, axloqiy tarbiya mezonlari, axloqiy tarbiyani shakllantiruvchi omillar tasnifi, ma'naviy tarbiya mezonlari, ma'naviy tarbiyani shakllantiruvchi omillar tasnifi, shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanganlik darajasi, o'zlikni anglash kabi sifatlarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Didaktik asarlar tarkibi, tuzilishi mazmuni bilan bir-biridan farq qilsa ham mohiyati bir-biriga yaqin bo'lib, inson kamoloti va barkamolligi masallariga qaratilgan. Didaktik asarlar tarkibi xalq og'zaki ijodi, «Qur'on», hadis, xalq hajvlari, latifa, hikoyat, rivoyatlardan tashkil topgan va pandu hikmat, nasihat, o'git, ibrat ruhida yaratilgan.

Ma'naviyatli shaxsni tarbiyalash mohiyati ma'naviy-axloqiy tarbiya asosida yuksak ma'naviyatga erishish, ma'naviy ehtiyoj, zavq va quvvatga ega bo'lish, ma'naviy-axloqiy tarbiyaning mezonlari orqali, o'zligini ezgu so'z, ezgu ish, ezgu axloq, maorif orqali anglash va komil inson sifatlarini tarkib toptirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Кайковус. Қобуснома; форс. Мухаммад Ризо Огаҳий тарж.; нашрга тайёрловчилар. С.Долимов, У.Долимов. – Т.: «O'qituvchi», 2011. – 208 б.

2. Насафий, Азизиддин. Комил инсон: диний-маърифий / Азизиддин Насафий. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2021. – 232 б.
3. Нишопурий, Шайх Фаридиддин Аттор Достонлар «Мантиқ ут-тайр», «Асрорнома», «Илоҳийнома», «Панднома», «Булбулнома», «Уштурнома» / Шайх Фаридиддин Аттор Нишопурий; Форсийдан. Жамол Камол таржимаси, – Т.: «Tamaddun», 2012. – 552 б.
4. Румий Жалолиддин. Маснавийи маънавий /Форсийдан Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол тарж. – Т.: «MERIYUS» ХНМК. 2010. – 846 б.
5. Шабустарий Шайх Маҳмуд. Гулшани роз: / Ш.Маҳмуд; сўз боши муаллифи Э.Очилов. – Т.: Tamaddun. 2013 – 144 бет.
6. Rabg'uziy, Nosiriddin. Burhoniddin. Qissasi Rabg'uziy/ Nashrga tayyorlovchi B.Abdushukurov. – Toshkent: Yoshlar nashriyoti uyi, 2018. – 216 b.
7. Tusi Xacə Nəsirəddin. Əxlaqi-Nasiri. / Farscadan tərcümə edən, ön sözü və şəchlərin müəllifi: Rəhim Sultanovun. Bakı, «Lider Nəşriyyat», 2005. – 280 b.

